

Timurlularda Şehircilik ve Sosyal Hayat: Semerkand ve Herat Örneği*

The Timurids' Urbanization and Social Life: The Case of Samarkand and Herat

Tuba TOMBULOĞLU¹

¹Mersin Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Mersin, Türkiye

ORCID: T.T. 0000-0001-8061-4480

ÖZ

Timur, 1370'de Maverâünnehir bölgesinde Çağatay Hanlığı topraklarına hâkim olarak Semerkand'da tahta oturmuş ve başkent olarak burayı seçmiştir. Semerkand, Timur'un kurduğu devletin vitrini olmanın yanı sıra çağın ilim merkezi, binlerce zanaatkârın yaşadığı bir Rönesans şehrine dönüşmüştür. Aynı şekilde Mirza Şahruh dönemi Timurlu ülkesinin ikinci başkenti olan Herat'da Horasan'ın incisi, dönemin en büyük kentlerinden birisi olmuştur. Her iki şehir de Timurlulara başkentlik yaparak güçlü bir siyasi yapının kültürel ve sosyal yansıması olarak döneme damgasını vurmuştur. Timurlu toplumu şehirde yaşayan yerleşik nüfus ve kırsal kesimde yaşayan konargöçer bozkırlı nüfustan oluşmaktaydı. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal hayat her iki yaşam tarzına göre de şekillenmişti. Bu bağlamda Semerkand ve Herat şehri Timur'un kurduğu devletin tarihsel, siyasal ve toplumsal yapısının vitrini olmuştur. Her iki başkenti iyi anlamak Timurlu kültür ve medeniyetini anlamak demektir. Siyasal yapının merkezi olan bu şehirleri incelemek, Timurlu toplumu hakkında bilgi edinmek adına en doğru çıkış noktasıdır. Çalışmada, Timurlu Devleti'ne ait iki Başkentten yola çıkılarak bu coğrafyada yaşayan toplumun sosyal hayatı hakkında incelemeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Semerkand, Herat, Timurlularda şehircilik, Sosyal hayat

ABSTRACT

Timur ruled the lands of the Chagatai Khanate in the Transoxiana region, settling on the throne in Samarkand in 1370 and choosing it as his capital. In addition to being the showcase of the state Timur had founded, Samarkand also became the scientific center of science of that age and a Renaissance city where thousands of artisans live. Herat became the second capital of the Timur countryside during the Mirza Shahruh period and likewise became the pearl of the Khorasan and one of the largest cities of the period. Both cities became the capital of the Timurids with their strong historical backgrounds because of the way a strong political structure was reflected in the cultural

*Bu çalışma TÜBİTAK 2219 BİDEB tarafından desteklenmiştir.

Başvuru/Submitted: 20.05.2021 **Kabul/Accepted:** 26.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Tuba TOMBULOĞLU (Doç. Dr.), Mersin Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Mersin, Türkiye. E-posta: tubatombuloglu@hotmail.com

Atıf/Citation: Tombuloğlu, T. (2022). Timurlularda şehircilik ve sosyal hayat: Semerkand ve Herat örneği. Korkmaz, F. (Ed.), 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 1031-15). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.069>

and social field. Timurid society consisted of settled people living in the city and nomadic steppe people living in the countryside. Therefore, economic and social life was shaped according to both lifestyles. In this context, the cities of Samarkand and Herat became the showcase of the historical, political, and social structure of the state Timur had founded. Understanding both capitals well involves understanding Timurid culture and civilization. Samarkand and Herat not only reflected the social structures upon which the Timurid State had left its mark but also contained their own cultural traces. Examining these cities that had been the centers of the Timurid political structure makes them the best places to get information about the Timurid society, as these places were where the economic and social life was most intense. The study will examine the social life of the society living in this geography based on the two capitals that had belonged to the Timurid State.

Keywords: Samarkand, Harat, Timurid urbanization, Social life

Giriş

Timur, 1336 yılında Moğol İmparatorluğu'nun ardılı olan Çağatay Hanlığının topraklarında doğmuştur. İlerleyen yıllarda bölgedeki eski uluslar birleşik bir yapı görünümünden uzaklaşarak parçalanmıştı. Türkistan'daki bu bölünme Moğol düzeninin mirasıydı. Türkistan tarihi boyunca hiçbir zaman bir tek ülke oluşmamış ve burada bir tek millet yaşamamıştır. Çağatay hanlığından sonrada bölgede kalan uluslar ya büyük bir devletin hakimiyetine girmiş ya da yerel nitelikte küçük ama bağımsız devletçikler halinde varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Timur, 1370 yılında küçük yerel devletlerden birinin başına geçmek yerine Maveräünnehir'de başkenti Semerkand olan bir devlet kurmayı başarmıştır (Fourniau, 2005, s.10-11).

Timur'un devleti, daha önceki devletlerin bakiyeleri ve aşiretlerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu topraklarda yaşayan halklar çeşitli uygarlıklara aitti ve sosyo ekonomik gelişimin çeşitli aşamalarını temsil ediyorlardı. Bölgenin etnik yapısını izah etmekte kaynaklar yetersiz kalmaktadır. İlk çağdan itibaren pek çok milletin yaşadığı Zereşan ve Fergana Vadisi tarım ve ticaretle uğraşan şehirli bir nüfusa sahipti. Bunun yanı sıra bölgenin bozkırlarında yoğun bir göçebe nüfus yaşamaktaydı. Dolayısıyla Timur'un devletini kurduğu dönemde yerleşik hayata uyum sağlamış topluluklarla çözülmekte olan aşiretler yan yana bulunuyordu. Uzun bir süreden beri Türk-Moğol devlet yapıları asırlık bozkır göçer yaşamını sürdürürken antik çağlardan itibaren şehirlerde yaşayanlarda tarım kültürünü devam ettirmekteydi. Timurlu Devleti'nde göçebe yaşam tarzı dikkate değer bir istikrar göstermiştir (Ashrafyan, 1998, s. 337; Şahin, 2020, s. 30). 15. yüzyılda Timur'un ülkesine gelen İspanyol kralının elçisi Clavijo şöyle anlatmaktadır: *"Halk göçebedir. Çadır içinde yaşarlar. Yaz-kış hep dolaştıklarından, en sabit ve kalıcı ikametgâhları çadırıdır. Bunlar yazın akarsuyu olan ovalara inerler. Buralarda pamuk ve buğday eker, kavun yetiştirirler. Kış bastırmak üzereyken, havanın daha ılık olduğu yerlere göçerler. Esasen Timur'un bütün ordusu böyledir. Yaz-kış açıktadır. Timur, yanında bulunan ordusuyla istediği yere gider. Eşraf, asilzadeler, maiyeti, zevceleri ve kadın akrabaları onunla geziyor. Bu şekilde vakit geçiriyorlar. Bunların hepsi de aynı hareket usulünü takip etmektedir"* (Clavijo, 2016, s. 122).

Bölgenin verimli topraklara sahip olması tarımın gelişmesine katkı sağlarken, İpek Yolu üzerinde bulunması da ticareti geliştirmiştir. Milattan sonra ki ilk yüzyıllarda Soğd kültür ve sanatı; 8-10. yüzyıllar arasında ise İslam kültürü bu bölgeyi oldukça yoğun bir şekilde etkilemiştir. İpek Yolu, Asya'nın içlerine kadar yayılan kara alışveriş eksenleri demetiydi ve kervanların konaklama yeri olan şehirler de bu yolun üzerindeki kilometre taşlarıydı. Timur'un başkent olarak seçtiği Semerkand, coğrafi konumu sebebiyle yüzyıllar boyunca zıt mirasların iç içe geçtiği, Asya kıtasını baştanbaşa kat eden büyük güçlerin buluşma noktasıydı (Fourniau, 2005, s. 15).

Maveräünnehir'in sosyal hayatını anlamak için ekonomik yapısını bilmek gerekir. Bölgenin toplum yapısı hanedan üyeleri, dihanların teşekkül ettiği soylular, tüccarlar ve halktan oluşur. Ancak toplum bu haliyle İran toplumundan daha az karmaşıktır. Kök Türklerin bölgeye hâkim olduğu dönemlerde bile durum pek değişiklik göstermemiş gibi durmaktadır. Tarımsal üretimin fazlalığı ekolojik şartların yanı sıra sulama sisteminin de sonucudur. Sulama sisteminin

oluşturulması ise idari yönetimi zorunlu hale getirmiştir. Maveraünnehir'e hâkim olan devletlerin merkezîyetçiliğe sahip olmaması küçük küçük yerel yönetimlerin varlığına sebep olmuştur. Dolayısıyla toprak sahibi dihanlar ekonomik hayatın en önemli aktörleri haline gelerek yerleşik halkın üzerinde siyasi etkileri arttırmıştır. Bölge Timur'un egemenliğine girdiği zaman küçük küçük yerel hâkimlerin elindeydi. Her sulama havzası komşusundan bağımsız olduğu için ne kadar havza varsa o kadar özerk hâkimiyet unsuru bulunuyordu (Şahin, 220, s. 53-55; Fourniau, 2015, s. 17-18). Timur, ekonomik ve kültürel bileşenlerin tekdüzeliğe sahip olmadığı bir bölgeye hükümdar oldu. Ancak kendisinden öncekiler gibi bölgesel faktörler merkezi bir hükümet sisteminin büyümesini ve devletin kendi sınırları içindeki topraklar üzerinde etkin bir denetim kurmasını engelledi. Bu durum Timur'un son derece yaygın bir uygulamayı kullanmasına yol açtı. Hanedan üyelerine, oğullarına, torunlarına ve komutanlarına ülkenin topraklarını soyurgal olarak ihsan etti. Timurlu yönetim sistemi, siyasi açıdan çok belirgin bir şekilde kendinden önceki ve sonraki dönemlerden ayrılır (Ashrafyan, 1998, s. 335; Fourniau, 2015, s. 17-18).

Timurlu topraklarındaki bir diğer önemli bölge Horasan'dır. İkinci başkent olan Herat, Horasan toprakları içinde bulunmaktaydı. Yunan coğrafyacıları, Horasan'ı İskender'in fetihleri sırasında tanımlamışlardır. VI. yüzyılda Sasaniler döneminde ise hem coğrafi hem de idari bir bölge olarak ortaya çıkmış olan Horasan, bu dönemde ülkenin en doğu sınırını teşkil ederken, Türk devletlerinin de güney ve batı sınırını oluşturuyordu. Arap fetihleriyle birlikte onlarda bu sınırlara dâhil oldular (Rante, 2015, s. 2; Kalkan, 2016, s. 2). Türkler, Arap fetihleri sırasında yoğun olarak Herât, Badgis ve Buşenc civarında yaşıyorlardı. Zamanla bu coğrafyada Türklerin nüfusu ve etkinliği giderek daha da artmıştır (Huart, 1977, s. 89; Kalkan, 2016, s. 13).

Horasan tarihi süreç boyunca siyasi ve sosyal açıdan güçlü devletler tarafından yönetilmiştir. Özellikle Samaniler ve Gazneliler zamanında küçük dihanlıklar hâkim olmuştur. Şehirlerde güçlü ailelerin toprakları nasıl kendi içinde kalıyorsa köylerde dihanların elindeydi. Ancak Selçukluların bölgede hâkimiyet kurmalarıyla bu sistem kaybolmaya başlamıştır. Topraklar Türk geleneklerine uygun olarak hanedanın ortak malı sayılmış ve Selçuklu hanedanı hâkimiyetine verilerek yönetilmeye başlamıştır. Böylece sosyal yapıda değişiklikler olmuştur. Daha sonra da ikta sistemine geçilerek toprak sahiplerinin emrinde bulunan kişilere dağıtılmıştır. Bu durum araziyi işleyen köylünün toprağının elinden alınmasına yol açmıştır. Bazı köylüler küçük tarım arazilerini kaybedince kendilerine yeni yerler aramak zorunda kalarak kırsal kesimden şehirlere göç etmişler böylece belli şehirlerde nüfus artışı olmuştur (Piyadeoğlu, 2012, s. 97).

Timur, Horasan'ı yönetmek için merkez olarak Herat'ı seçmişti, onun mirasçıları döneminde ise bu kent başkente dönmüştür. Mîrzâ Şâhruh'un 1397'de buraya vali tayin edilmesi ve hükümdar olduktan sonra da 1447'de ölümüne kadar Herat'ta oturması ile Horasan bölgesi yeniden istikrara kavuştu. Mîrzâ Şâhruh, Herat ve Merv gibi şehirlerde tadilat yaptırarak yeniden ihya etti. Onun dönemde iktisadi hayatta da önemli gelişmeler oldu ve Horasan bölgesinin refah seviyesi iyice arttı (Barthold, 1930, s. 55; Kalkan, 2016, s. 16).

Timurlular Dönemi Öncesi Semerkand ve Herat

Yakın ve Orta Doğu'daki Orta Çağ şehirlerinin Avrupa'daki şehirlerden önemli ölçüde farklı olduğunu vurgulayarak başlamak gerekir. Avrupa şehirlerinin aksine, Asya'dakiler herhangi bir özerkliğe sahip değillerdi. Halk teorik olarak kırsal nüfusla aynı yasal durumdayken, doğrudan hükümdara tabiydiler. Bu durum Orta Çağ'da Batı ve Orta Avrupa'nın dinamikleri için çok önemli olan kent uygarlığının gelişmesini engelleyen önemli bir faktördü.

Asya'da genellikle emirler, onların yardımcıları ya da aristokrasiye mensup kişilerin meskenleri ve büyük toprak mülkiyeti vardı. Aynı şey cami, vakıf, medrese gibi dini kurumlar için de söylenebilir. Ancak üst otoritenin beklentileri karşılamadığı fırtınalı zamanlarda, halkın söyleyecek çok sözü olabiliyordu (Feastern, 2010, s. 291).

Semerkand, Türkistan'ın en eski şehirlerinden birisidir. Zerefşan Vadisi'nde kurulmuş olup 2500 yıllık geçmişe sahip bir Türk şehridir. Şehir ilk olarak Zerefşan nehrinin güney kıyısında yüksek bir mevki olan Afrasiyab bölgesinde kurulmuştur (Çeşmeli, 2007, s. 133; Aydınli, 2009, s. 481). Şehrin en eski ismi kaynaklarda Marakanda olarak geçmektedir. Antik dönem yazarları Marakanda'nın Soğdların başkenti olduğundan bahseder (Curtius, 1764, s. 458; Strabo, 1961, s. 283).

Semerkand, 10. yüzyıldan itibaren Şehristan (asıl şehir), iç kale ve dış mahallelerin olduğu rabad kısmından meydana gelmekteydi. Şehrin içerisinde kuzey tarafta iki kapısı olan bir kale yer almaktaydı. Bu kalenin içinde ise hapishane ve hükümet sarayı bulunmaktaydı (Strange, 2015, s. 463; Barthold, 1981, s. 91; Çeşmeli, 2007, s. 62; Gökçe-Tombuloğlu, 2018, s. 135). İstahri şehir kapılarının şöyle adlandırır: Keş Kapısı-Büyük Kapı, Demir Kapısı-Nevbahar Kapısı, Usruşana Kapısı-Buhara Kapısı (İstahri, 2015, s. 266).

1221'de Moğol istilası olmuş ve bu dönemden itibaren şehir giderek eski önemini ve canlılığını yitirmeye başlamıştır. Moğollar tarafından tahrip edilen şehrin su kemerinin yıkılması, şehri sulamadan mahrum bırakmıştır. Kale-i Afrasyab'ın bulunduğu yer şehir merkezi olmaktan çıkıp şehir yaklaşık 2,5 km mesafede bulunan bugünkü yerine taşınmış ve yeniden inşa edilmiştir. 13. yüzyıldan itibaren eski şehristan, şehir merkezi olmaktan çıkmıştır. Bu zamandaki yaşana bilirliliğin derecesi 10-11. yüzyıllara göre daha azdır. Emir Timur'un 1371 yılından itibaren İpek Yolu'nun kadim şehri Semerkand'ı başkent yapmasıyla birlikte şehir, hiç kuşkusuz tarihinin doruk noktasına erişir (Belenitskiy, 1973, s. 232; Gökçe-Tombuloğlu, 2018, s. 136).

Herat kentinin kuruluşu, aynı Semerkand'inki gibi, çok eski dönemlere dayanmaktadır. Orta Çağ tarih ekolü bu kentin kurulmasını büyük kentlerin kurucusu olan Makedonyalı İskender dâhil olmak üzere mitolojik kahramanlara bağlamaktadır. Herirud Nehri vadisinin orta akımında yerleşmiş olup tabii ki Makedonyalı İskender'in dikkatini çekmesi gayet doğaldı. Dolayısıyla onun tarafından kurdukları çok sayıda İskenderiyelerden birisinin burada inşa edilmiş olması gerçekten uzak ihtimal değildir. Bununla beraber Herat, kuşkusuz Ön Asya'nın en eski kentlerinden biri sayılabilir (Barthold, 1981, s. 33-43; Belenitskiy, 1946, s. 175; Kalkan, 2016, s. 17).

Moğol istilası döneminde surları yıkılan Semerkant'tan farklı olarak Herat tarih boyunca hiçbir zaman savunma duvarları olmadan kalmamıştır. Moğollar Herat'ı işgal edip, yağmalayıp terk

etmişlerdir. Herhalde Moğollar kentin tamamen harabeye dönüştüğünü düşünerek onu unuttular. Ancak gerçekte öyle değildi, kentte hayat hala devam ediyordu. 1220’de Moğollar tarafından yapılan korkunç soykırımdan sonra çoğu zanaatçı 40 kişilik bir grup kurtulabilmiş ve kente dönmüştü. 15 sene süren dehşetli yokluk ve zahmetlere rağmen burada kalabilmişlerdi. Kertler döneminde Herat yine Horasan’ın en büyük merkezlerinden birine dönüşmüştü. Kert yöneticiler surları yeniden onarmıştır. Ayrıca, Herat ve çevresi Moğol yönetimi ve garnizonlarından erken kurtulan tek Horasan bölgesi haline gelmişti. 1298’de ise Fahrettin Kert; Herat’ın kale, duvar ve hendeklerini güçlendirmişti (İsfizâr, 1339, s. 101-110). Duvarları samanlı çamurla sıvanmıştı. Kuleler 14 gez¹ yüksekliğe kaldırılmıştı, iki fesil² arasından altı gez toprak alınmış ve fesiller yükseltilmişti. Böylece, kent çok güçlenmişti (İsfizârî, 1339, s. 101-110; Tumanovich, 1989, s. 44). İbn Havkal şehrin dört kapısı olduğunu belirtir. Saray, Ziyad, Firuzabad ve Kuşk kapıları (İbn-i Havkal, 2015, s. 217). Herat, Muizzeddin Kert’in oğlu Gıyaseddin Pir Ali zamanında, 1381 yılında Emir Timur’un hâkimiyeti altına girdi (Barthold, 1973, s. 186; Kalkan, 2016, s. 257).

Timurlular Zamanında Semerkand ve Herat

14. yüzyılın sonlarında Timur, Semerkand’ı başkent olarak seçtiğinde, şehri yeniden inşa etmek ve yenilemek için çok uğraştı. Semerkand’ı dünyanın en güzel ve en büyük şehri yapmak istiyordu. Timur, Semerkand’ı ele geçirdikten kısa bir süre sonra başka hiçbir şehirde yapmadığı bir şeyi yaptı. 1371 yılında şehrin surlarını yeniden inşa ettirdi ve derin bir hendek kazdırdı. Belki de şehir sakinlerin isyan edeceklerini düşünmüştü (Batou, 2010, s. 299). Şehrin surlarının uzunluğu 13.9 km’dir. Bu dönemde toplam altı kapısı vardı. Bunlar kuzeydoğuda Ahenin kapısı, kuzeyde Şehzade kapısı, doğuda Firuze kapısı, batıda Buhara kapısı, güneyde Suzangaran ve Karizgah kapılarıdır (Babur, 2006, s. 70; Çeşmeli, 2007, s. 68). Ayrıca kuzeyde Çaharsu’ya bağlanan bir Demir kapıdan bahsedilmektedir.

Timur, başkentte geniş bir imar faaliyeti gerçekleştirdi. Şehir eski Marakanda rabad’ının etrafında yeniden oluşturuldu. Başkent in büyüklüğünü ve ihtişamını arttırmak için çevredeki şehirlerin kültüründen yararlandı. Semerkand Kalesi tamamlanmış, kasaba ve çevresinde uçsuz bucaksız bahçelerle çevrili saraylar inşa edilmiş, aristokrasi ve Timur ailesine ait bir türbe kompleksi olan Şah-ı Zinde kabristanının inşaatına başlanmıştır (Ashrafyan, 1998, s. 337; Çeşmeli, 2007, s. 68). Semerkand’a Çin, Hindistan, Tataristan gibi pek çok ülkeden ticari mallar geliyordu. Ancak bu malların yerleştirilip korunacağı ve uygun bir şekilde sergileneceği bir yer bulunmuyordu. Timur, Semerkant’ta pazar faaliyetleri için şehrin bir ucundan diğer ucuna uzanan bir ticaret caddesi yapılmasını emretti. Caddenin iki tarafına dükkânlar yapılacak ve ticari mallar burada sergilenip satılacaktı. Bu yüzden iki sorumlu işe koyularak, caddenin uzanacağı hat üzerindeki evleri yıktırarak yolu açmaya, enkazı taşıtmaya başladılar. Evlerin yıkımından sonra ustalar işe girerek karşılıklı mağazaları tamamladılar. Her mağaza iki odadan oluşuyordu. Bunlardan birisi önde diğer arka tarafta bulunuyordu. Üzeri örtülerek upuzun çarşı tamamlandı. Üzerlerine pencereler açılıp kubbeler diktirildi. Çarşının içine çeşme ve fiskiyeler yapıldı (Clavijo, 2016, s. 171).

1 Gez, 1 arşın 104 cm’lik bir uzunluk birimidir.

2 Hafız-ı Ebrû’da eserinde Fesil kelimesini kullanmıştır ve savunma duvarı olduğunu kast etmiştir. Bknz. (Hafız-ı Ebrû, 1997, C.1, s. 14).

Bir dükkân tamamlanır tamamlanmaz, Timur oraya hemen ürünlerini satmaya başlayan bir esnafı yerleştiriyordu. Artık şehrin pazarları donatılmış ve ağzına kadar dükkânlarla dolmuştu. Küçük dükkânların sıralandığı her sokakçık (tim), her pazar, kubbelerin altına sığınmış her dükkân topluluğu (çarşı), sadece bir veya iki tür malın satımına yönelikti. Timur böyle istemişti ve bu durum Timurlu çağında Semerkand'ın ayırt edici özelliği haline gelmiştir. Ticaretlerdeki bu uzmanlaşma Herat'a da yayılmıştır. Her satıcının yeri bir kez belirlendikten sonra değiştirilmediği için, herkes komşularıyla iyi geçinmek zorundaydı; bu da hiç kavga çıkmamasına yabancıları her zaman şaşırdığı pazarların o hoş havasına yol açıyordu. Satıcılar şaşırp da bir mal için yüksek bir fiyat istemeye kalkarsa alıcı şikâyetle bulunabilir ve suçüstü yakalanalar ceza ödemek zorunda kalırdı (Burton, 2005, s. 94).

Semerkand, Timur'un zamanında dinamik bir büyüme yaşadı. Ancak şehrin sakinlerinin sayısına ilişkin bir veriye sahip değiliz. İbn Arabşah, Semerkand bölgesi, her biri 10.000 asker sağlayabilecek yedi tünden fazla bir alana uzanıyordu der (İbn Arabşah, 2012, s. 56). Clavio, Timur'un her milletten insanı Semerkand'a topladığını, her geçen gün şehrin kalabalıklaştığını sayısının 150.000'i aştığını belirterek, yeni gelenlere şehirde mesken bulunamadığını bunların bir süre çadırlara, bahçe ve köylere yerleştirildiğini ekler. Bu dönemde şehir, kendi nüfusundan daha fazla insana sahip dış mahallelerle çevrelenmiştir (Clavio, 2016, s. 177). Hanedan üyeleri, devlet adamları ve köleler şehir merkezinde, tüccar ve zanaatkârlar şehrin dışındaki mahallelerde yaşıyorlardı (Shea, 1995, s. 25). Timur döneminde şehrin batısında fazla yüksek olmayan ama etrafı hendeklerle çevrili kale inşa edilmiştir. Timur'un hazinesi kale içinde bulunuyordu ve içeriye sadece muhafızlar girebiliyordu. Kalenin bir bölümünde zırhlar, kalkanlar, oklar, yaylar ve miğfer yapmakla meşgul 1000 kadar sanatkâr bulunuyordu. Kalenin doğu kapısı Registan'a bağlanıyordu. Kalenin içinde Timur'un yaptırdığı dört katlı Kök Saray bulunuyordu. Semerkant'taki imparatorluk yeri Kök Saray'dı. Sınırları içinde hapishane vardı. Bu hükümdarlık ikametgâhı, daha sonra terk edilmiştir. Babür, buranın garip bir hususiyeti vardır. Timur'un evlâtlarından bir kimse, isyan ederek, tahta çıkarsa, burada tahta oturur. Taht kavgası yüzünden başını kaybeder ise, burada kaybeder. Hatta "*filân şehzâdeyi Kök Saray'a çıkardılar*" sözü, onun öldürüldüğüne kinaye olmuştu der (Babür, 2006 s. 56; Çeşmeli, 2007, s. 71).

Kervansaray, hamam, camiler, medreseler, su havuzları, su depoları, birçok saray gibi güzel yapılar kısa sürede yapılarak Semerkand şehri mamur hale getirildi. Semerkand şehrinin etrafındaki yerlere Kahire, Dimaşk (Şam), Bağdat, Sultaniye, Şiraz gibi fethedilen başkentlerin veya kasabaların adlarının verilmesini emretti. Muhtemelen amacı şehirlerin Timur'a boyun eğdiğini vurgulamak içindi (İbn Arabşah, 2012 s. 422; Batou, 2010, s. 291).

Timur'un Semerkand ve çevresini güzelleştirmek için uyguladığı imar faaliyetleri fethettiği ülkelerden zorunlu göçle getirdiği vasıflı zanaatkâr ve mimarların eseri idi. Şam'ın fethinden sonra ipek dokumacılarını, boyacıları, cam ustalarını; Hindistan seferinden sonra Delhi'deki tüm taş ustalarını, Tebriz'i aldıktan sonra buradaki mimarları, Anadolu'dan kuyumcuları, kemer ustalarını zorunlu göçle Semerkand'a getirmişti. Semerkand'da çok sayıda şık, süslü ve Farsça kitabesi olan binalar inşa edilmişti. Timur bir yandan göçü zorunlu kılarken bir yandan da ülkeden göçü engellemeye çalışıyordu. Ceyhun Nehri'nin üzerine yerleştirdiği muhafızlarla

şehri denetliyordu. Semerkand'a girmek serbest ama şehirden çıkmak için özel izin gerekiyordu (Batou, 2010, s. 292, 299).

1409'da Şahrüh, Uluğ Bey'i Maveraünnehir'e vali yaptı ve o zamandan 1449'a kadar Uluğ Bey, Semerkand'da hüküm sürdü. Uluğ Bey'in yönetimi zamanı şehir başkent statüsünü kaybetmiş, ancak dini ve ticari önemini yitirmemişti. Semerkand daha da büyük bir kültür, bilim, edebiyat ve sanat merkezi haline geldi. Uluğ Bey'in en büyük katkılarından birisi rasathane bir diğeri de bugün hala Registan'ın batı köşesinde duran medresesidir. 1417-20'de inşa edilen medrese dört eyvanlı bir plana sahipti. Medrese, mozaik çini ve zengin bir bezeme tekniğiyle yapılmıştır. Dış duvarlar, binanın bağımsız bir yapı olarak tasarlandığını kanıtlayacak şekilde tamamen dekore edilmiştir (Marefat, 1991, s. 63).

Timurlu dönemi Herat tarihi hakkında edebi ve tarihî kaynaklardan sağlanan eşsiz bilgi zenginliği Herat ve bölgesinin kentsel gelişimi Semerkant'ın daha eksiksiz bir resmini çizmeyi mümkün kılmaktadır. Herat Timurlular döneminin kültürel yaşamındaki büyük önemi göz önüne alındığında, Timurlu Rönesans'ının yaşandığı şehir kelimesinin hakkını veren bir yerdi.

Timur'un Herat politikası iki zıt düşünce üzerinde gelişmiştir. İlk düşüncesi şehir savunma sistemini yok etmektir. İkinci düşüncesi ise ilkinin tersine savunma sistemini güçlendirmektir. Ancak ilk düşüncesini uyguladı. Şehir ahalisinin ayaklanacağından şüphelenen Emir Timur kendi siyasetini böylece devam ettirdi. Nitekim düşüncelerinde de haklı çıktı çünkü Heratlılar Timur'un istilasına karşı ve onun atadığı naibe karşı isyan ettiler (Belenitsky, 1946, s. 177). Emir Timur, Herat'ın hâkimiyetini aldıktan sonra ilk olarak şehrin surlarını yıktırdı ve Keş şehrinin nüfusunu arttırmak için birçok zanaatkârı buraya gönderdi (Strange, 2015, s. 409). Burada bilindiği gibi kapılardan biri (Demir Kapı) hükümdarın vatanı Keş'e gönderilmişti. Herat'ın bir kısmı büyük değişikliklere maruz kalmıştı. Emir Timur hisarın etrafındaki savunma hendeğini yıktırmıştı ve yerel nüfusun mukavemet olasılığını önlemek için şehir surlarının bir kısmını yerle bir ettirmişti. Hisarın kendisi hasar görmemişti. Burada Timur döneminde onun atadığı kumandanların evi bulunmaktaydı (Tumanovich, 1989, s. 44; Belenitsky, 1946, s. 177). Bunun dışında, bir süre sonra surun saray için tehdit oluşturmaması amacıyla Emir Timur, saray ve sur arasında boş meydan yapılmasını emretti. Böylece sur saray için tehdit unsuru olmayacaktı. Bunun için doğu tarafta 50 gez duvar yıkılarak yeniden düzenlenmişti (Belenitsky, 1946, s. 177; Barthold, 1973, s. 186).

Herat, Emir Timur'un yaptığı tahribattan hızlı bir şekilde kurtuldu. Şehir, Timur ve Timurlular zamanında Horasan'ın merkezi oldu. Önce Emir Timur'un oğlu Miranşah buraya vali olarak atandı. Daha sonra da 1397 yılında Mîrzâ Şâhrüh, Herat valisi oldu (Barthold, 1973, s. 186; Kalkan, 2016, s. 258). Herat valisi olan Şahrüh hükümdar olduğunda başkenti Semerkand'dan buraya devretmiştir. Herat, Timur, ölümünden sonra bir eyalet başkentinden fazlası olmuştur. 1404 ve 1507 yılları arasında Herat, Timur İmparatorluğu'nun başlıca siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi olarak büyük bir refaha sahipti. Bugün Timurluların Herat'ta inşa ettikleri önemli yapıların neredeyse tamamı yok olmuş, diğerlerinin ise sadece birkaç parçası kalmıştır (Golombek, 1983, s. 25).

Mîrzâ Şâhrüh tahta geçince (1405) hemen surların tadilatıyla uğraşmaya başladı. Ancak 1410 yılına kadar siyasi kargaşayla uğraştığı için çok fazla faaliyeti bulunmamaktadır. Onun

döneminde yapılan şehircilik faaliyetleri zamanının en son tekniklerine göre yapılmıştır ve Herat'ı düşmanın güçlü top atışlarına dayanabilen güvenli bir kaleye dönüştürmüştür (Kalkan, 2016, s.258). Kaynaklara göre; Mîrzâ Şâhruh'un kendisi şehrin yeniden yapılandırılma çalışmalarına aktif olarak katılmıştır. Herat, kare şeklindeki surlar ile çevrelenmiş, her sur dört ana yönden birbirine bakmaktadır (İsfizârî, 1339, s. 81-82). Kent suru tadilatından sonra 5 kapıya sahip olmuştur. Böylece, önceki kalenin kapılarından bir kapı fazlaydı. Kuzeyde Melik kapısı ve Kıpçak kapısı, batıda Irak kapısı Nişabur yönüne, güneyde Firuzabad kapısı Hindistan yönüne giderdi, doğuda Huşk kapısı bulunuyordu. Her kapının da üç geçidi vardı (İsfizârî, 1338, s. 77-80; Krawulsky 1978, s. 21-22; Gaube, 1979, s. 52).

Surların savaşa dayanıklılığı kule sistemiyle güçlendirilmişti. İsfizârî'ye göre, toplam 149 kule vardı (İsfizârî, 1338, s. 77-80; İsfizârî, 1339, s. 200). Timurlular döneminde Herat'ın dış planı değişmemiş ancak şehrin içi tamamen değişiklik göstermiştir. Şehrin sarayı Kertler zamanında kurulmuştu ve önünde bir pazar bulunuyordu; adı Melik pazarıydı. Şahruh tarafından yeniden yapılan plana göre pazarlardan oluşan sokaklar birbirine dik şekilde tüm şehir boyunca kurulmuş ve şehrin merkezinde kesişmiştir. Bu kesişen yerin adı Çaharsu'ydu. Böylece Pazar caddeleri şehri dört büyük bölgeye bölüyordu (İsfizârî, 1339, s. 200).

XV. yüzyılda hükümet binalarının merkezi Bağ-ı Şehir idi. Burası daha önceki hanedanlarında oturma yeri idi. 1400'de Timur, oğlu Şahruh için burada bir saray inşa etmiştir. Ebu Said döneminde burası hükümet binasına dönüşmüştür (Semerkandi, 2008, s. 119; Tumanaovich, 1989, s. 55).

1411'de Herat'ta yapılan en büyük kentsel faaliyet Herat kapalı pazarlarının inşasıdır. Eski çağlardan beri varlığını sürdüren Pazar, uçuşan tozlar ve sıçrayan sular yüzünden satıcıya ve alıcıya sıkıntı vermekteydi. Bu sebeple çarşılar yeniden yapılandırılıp yüksek kubbelerle kapatılmış, aydınlık vermesi için de düzenli aralıklarla ışıklar yerleştirilmiştir. Yeni çarşı şehrin dört yönüne uzanmış ve bir kareyi oluşturarak şehir kapılarına kadar ulaşmıştır (Krawulsky 1978, s. 20) Ancak şehirde başka pazarlarda vardı. Şehrin her kapısında bir pazar bulunurdu (Puyan,1388, s. 160). Şahruh tahta çıktıktan bir süre sonra şehri iki binayla süslemiştir: Medrese ve hangâh. Daha sonraki dönemlerde 12 medrese, 3 cami, 5 hangâh, 3 türbe ve 1 kütüphane yapılmıştır (Belenitsky, 1946, s. 187; Allen, 1983, s. 99, 117, 121, 134). Şahruh ve eşi Gevherşad şehrin restorasyonuna devam ettiler. Şahruh, Herat şehrine su ulaştırma konusunda büyük roller oynadı. Emirlerine, Herat şehrine 5 fersah uzaklıktaki yakın nehirlerden şehre su taşınması için çukurlar kazılmasını buyurdu (Mevguyi, 1363, s. 150). Timur'dan sonraki hanedan mensupları Herat'ta saltanata devam ettikleri için şehirde imar faaliyetleri her geçen gün artmış, hanedan kadınları, devlet adamları, zengin tüccarlar adeta şehirde binalar yapmak için yarışmışlardır.

Herat'ta Timurlular döneminin en büyük topografik yeniliği Ebu Said'in Cuy-ı Sultanî'yi kanalını kazdırarak gelişime açması olmuştur. Ancak kanal açılmadan öldürülmüştür. Kendisinden sonra gelen Sultan Hüseyin Baykara Cuy-i Sultani'nin sunduğu yeni olanakları iyi değerlendirmiştir. 15. yüzyılın başından beri tarım ve sulamaya yapılan yatırımlar meyvesini vermiş bu durum Herat'ta inşaat faaliyetlerinde artışa yansımıştır. Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığında

kentsel gelişme doruk noktasına ulaşmıştır. Sultan Hüseyin'in saltanatı Herat'ın bütün Timurlu tarihi boyunca en renkli dönemdir. Onun saltanatı zamanında yürütülen işler Şah Ruh devrininkileri kolaylıkla gölgede bırakmıştır (Allen, 1983, s. 24-25; Golombek, 1983, s. 27).

Kentsel Mekânlar

Timurlular hükümler olduğı süre boyunca şehir planlamasına, mimariye, sanata çok önem vermişlerdir. Özellikle Semerkand ve Herat gibi başkentleri olan şehirlerin savunma duvarlarını, sulama kanalları, çarşılarını yaptıktan sonra mimariye yönelmişler pek çok saray, cami, medrese, hastane yapmışlardır. Ancak yapılar çok hızlı ve devasa boyutlarda yapıldığından dolayı bir kısmı çok kısa sürede tahrip olmuştur (Çerezci, 2020, s. 704-705).

Binalara baktığımızda iki farklı noktayı görmek mümkündür. Bir tarafta binalarla şehrin görkemi yansıtılmaya çalışılırken bir tarafta da halkın ihtiyaçlarını gidermek hedeflenmiştir. Semerkand ihtişamı, hükümdarlığın gücünü sergilemek amaçlı devasa binalarla kaplanmıştır. Nitekim 1420 yılında yapılan Uluğ Bey Medresesi'nin taç kapısı 25 metre yüksekliğiyle devasa yapılardan birisidir ya da 34 metre yüksekliğindeki Gur-i Mir Türbesi'nin turkuaz renkli kubbesi ile tanrı katına ulaşmanın sembollerinden biri olsa gerek (Çerezci, 2020, s. 704-705). Herat şehrinde ise halkın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik hastane, medrese, köprü, hamam, imaret, hangâh, su kanalları gibi faaliyetleri görmek mümkündür.

Her iki şehirde de eskiden yeniye doğru konutlar arasında süreklilik devam etmiştir. Dönemin modern şehircilik ve mimari anlayışı kamu binalarında kendisini gösterirken geleneksel yöntemler özellikle cami ve medrese yapımında uygulanmaya devam edilmiştir. Selçuklu döneminde yapılan süslü ve muhteşem taç kapılar, eyvanlar İran ve Horasan'dan getirilen ustalar sayesinde binalarda kendisini göstermektedir. Ancak yüksek kubbeler ve dıştan çini süslemeler Timurlu mimarisine has bir yenilik olarak kendisini gösterir (Cezzar, 1977, s. 444; Vakili, 2020, s. 4).

Dikkat çeken noktalardan birisi de “*dört ana yön*” anlayışına göre şehirlerin planlanmasıdır. Dört ana yön simgesi Türklerde çok erken zamanlardan beri süre gelen sembollerdendir. Merkezîyetçiliği ve mutlak hâkimiyeti ifade etmektedir. Bu sebeple saray gibi hâkimiyeti işaret eden yerlerin şehir merkezlerinde yapılması tesadüf değildir (Çerezci, 2020, s. 708). Nitekim Semerkand ve Herat şehirlerinin de şehrin dört yönüne açılan dört kapısı bulunmaktadır. Şahruh'un yaptırdığı çarşının yerleşimi dört tarafa eşit, dörtgen şeklinde dört kapıdan dört Pazar merkezdeki Çaharsu pazarına ulaşıyordu (Semerkandi, 2000, s. 187). Yine Semerkand Registan'daki Uluğ Bey Medresesi kareye yakın avlulu, avlu etrafı dört eyvanlı, eyvanlar arası revaklarıyla tam bir dört yön sembolü olarak kendisini göstermektedir (Çerezci, 2020, s. 708).

Herat'ta nüfus çok artmış ve pek çok bina yapılmıştı. Şehrin gelişmesi esas itibarıyla sur dışına doğru olmuştur ve bu gelişme düzenli bir plan çerçevesinde gerçekleşmiştir. Caddeler birbirini dikine kesmekte, binalar muntazam dikdörtgen veya kare parsellerde yer almaktaydı. Şehrin kuzey mahallelerinde İncil Kanalı yöresinde geniş bulvarlar vardı (Cezzar, 1977, s. 450).

Yani gelişen şehirden eski şehir kapılarına uzanan geniş caddeler dükkânlarla doluydu. Herat bu haliyle 19 ve 20. yüzyılın muntazam planlı Avrupa şehirleri gibiydi. Semerkand planı kabaca daireseldir. Herat dikdörtgendir (Shea, 1995, s. 32).

Türk şehirlerinde üstü örtülü çarşı inşası 13. yüzyılda başlamış 17. yüzyıla kadar artarak devam etmiştir. Bu çarşılar Türk şehirlerinin karakteristik özellikleri haline gelmiştir. Herat, Şahrüh zamanında yapılan üstü örtülü çarşı tipik bir Türk mimarisi eseridir (Cezzar, 1977, s. 452).

Timurluların kültürel dehası şehirleşmesinin ve şehirciliğinin birçok yönü için yeni bir tanım getirmiştir. Bu çağın birçok binasındaki mimari yenilik, sosyal, kültürel ve dinî değişimlerle birlikte yeni bir şehircilik anlayışı ortaya çıkartmıştır. Artan sanat ve sanatçı desteği, dönemin tasavvuf düşüncesinden etkilenen dinî inançların yanı sıra kültür ve sanatın yayılması için yeni mekânların yaratılması, hiç şüphesiz Timurlu kentsel mekânlarını şehirciliğin mihenk taşlarından biri haline getirmiştir.

Semerkand ve Herat'ın Bahçeleri

Timurluların yeniden inşa ettikleri Semerkand ve Herat şehirlerinin en özgün yaratımlarından birisi bahçeleridir. Kazandıkları ün sayesinde gelecek kuşaklar için bir örnek haline gelecek ve planları İran'dan Hindistan'a kadar kopya edilecektir. Ama bu bahçelerin hiçbir kalıntısı günümüze kadar ulaşmadığı için, onların bugün bir temsilini oluşturmak çok güçtür (Porte, 2005, s. 108). Genel olarak İran bahçelerinin geleneklerinden yararlanılmış olup daha sonraki dönemlerde Hint, Moğol ve Safevilerin bahçecilik anlayışını etkilemişlerdir. (Vakili, 2020, s. 50). Timurlu bahçesi, çit, köşk, çeşme, aromatik ve şifalı çiçek, bitkilerin kullanımı gibi birçok genel özellik açısından diğer milletlere tesir etmiştir. Çeşme geometrisi, arazi paylaşma yöntemi dâhil olmak üzere bazı temel özelliklerde farklıydı. Daha çok kaynaklarda bağ olarak geçen yerler Timurlu döneminin ilk zamanlarında oluşturulmuş aslında Kert malikanelerini temsil ediyordu. Semerkand ve Herat'ta bağ konuttan fazlaydı. Çünkü şehir içleri bir süre sonra ticaret merkezi haline gelmiş bağlar, bahçeler, köşkler şehir dışına yapılmıştı. Timur'un Semerkand dışında birçok sarayı ve köşkü vardı. Şehre gelen birisi sık ağaçların arasındaki köşklere görebilirdi. Bağlar ve bahçeler arasında meydana açılan caddeler vardı. Özellikle Semerkand'daki bahçelerin tipolojisine baktığımızda konargöçer hayatın yansımaları olan çadırli bahçeleri, içerisinde köşk bulunan bahçeleri ve meyve bahçelerini görmek mümkündür (Allen, 1983, s. 20; Clavijo, 2016, s. 176). Semerkand ve Herat şehirlerinin içinde ve dışında bahçeler yapılmıştır. Bahçelerin hem ekonomik hem sosyal etkisi söz konusuydu. Timur bu bahçelerde ziyafetler düzenler misafirlerini ağırlayıp, geniş kitleleri eğlendirirdi. Timur, Semerkand'da yokken zengin fakir tüm halk bahçelere yürümeye giderleri (Golombek, 1983, s. 22).

Timur, eşleri için ayrı yapılar meydana getirdi. Mesela: Bağ-1 Çınar adını verdiği yapıyı Saray Melik Hanım'a, Saray Tuman Ağa'ya Bağ-1 Behişt'i ihdas etmiştir. Kendisinin ve misafirlerinin kullandığı yerler ise Bağ-1 Dilguşa, Bağ-1 Nev, Bağ-1 Çınar, Bağ-1 Şimaldi (Mevguyi, 1363, s. 140; Çeşmeli, 2007, s. 72).

Şahrüh, Herat'ta ikametgâhı ve hükümet merkezi olarak Kert döneminden kalma Bağ-1 Zaganı ve Bağ-1 Sefid'i kullanmıştır. Bağ-1 Zagan, Mîrzâ Şahrüh'un bütün hükümdarlığı döneminde, baş karargâh olmuş ve bu isim, zamanında diğer memleketlerde, Timurluların hükümet merkezi manasına gelmiştir. Bu bağ Timurlular için gücü temsil ediyordu. Timurlu hanedanı sıkça burada ziyafet ve eğlenceler tertip etmiştir (Semerkandi, 2008, s. 200). Bağ-1 Cihanara,

Dilguşa, Çimenara, Sefid, Nov, Nazargah, Muhtar, Karanfil, Hiyaban, Zübeyde, Bahçe-i Taht-ı Azizan, Bahçe-i Gazargah, Taht-i Baba Suhta Timurlular devrinde yapılmıştır.

Timurlular dönemi bahçelerinde öne çıkan özellikler şöyledir; Mekânları dörde bölerek çaharbağ geleneğini takip edilmiştir. Bahçede çadır kullanılmış, bahçelerde su yolu düzenlemesi yapılmış, suyun yeterli bir şekilde akmasını sağlamak için suni bir tepe yapılmış, havuzlar ve çeşmeler kullanılmış, bahçeler halka açık ayrıca resmi kutlamalar ve şölenler için kullanılmıştır (Vakili, 2020, s. 50).

Timurlular Döneminde Semerkand Şehrinin Meydanları

Timurlular döneminde meydanları olan şehir örneklerine rastlanmaktadır. Registan meydanı örneğindeki gibi bu meydanlar kültürel ve ticari bir özellik taşıyorlardı. Antik İran'da ana meydanlar, İran halkının sosyal yaşamında önemli bir rol oynadı ve bir şekilde toplumun kalbi olarak kabul edilirdi. Birçok önemli olay ana meydanda geliyordu. 15. yüzyılda Semerkand şehrinin Şah-ı zinde kompleksinin yakındaki Demir Kapı şehrin merkezine uzun bir cadde ile bağlanmıştı. Burası büyük bir kavşaktı. Şehrin bütün kapıları, Çaharsu'ya (çarşıya), yani şehir merkezine uzun sokaklarla bağlanmaktaydı. Bu ticaret merkezinin hemen güneybatısında, Uluğ Bey'in medresesi, camiler ve kervansaraylarla çevrili büyük Registan meydanı vardı. Registan ticari amaçlarla da kullanılmıştır (Golombek, 1983, s. 21).

Bu meydanın adı, antik döneme ait olduğu düşünülmektedir. Registan kum ve çakıllarla dolu bir yerdir. Registan, Semerkand şehrinin merkezi meydanıydı ve başından beri çevresinde okul yoktu. Bugün üç medresenin bulunduğu bir meydandır. O zamanlar hükümdarlar, duyurularını ilan etmek için Registan meydanını kullanıyorlardı ve halk, hükümdarın emirlerini duymak ve bilmek için meydanda toplandı. Duyurular kamu görevlisi tarafından açıklanırdı. Ayrıca Registan Meydanının halka açık kutlamaların yapıldığı bir yerdi. Meydanın bir bölümünde halk içinde cezalandırma ve infaz amaçlı ahşap bir yapı bulunuyordu. Ayrıca, savaş için askeri kuvvetlerin toplandığı bir yerdi ve Registan Meydanı çevresinde ticari arazi kullanımları da bulundu.

15. yüzyılda Registan'da dış görünüşe vurgu ve minarelerin köşelere yerleştirilmesi, kare yapının (ya da meydanın) diğer yapılarla arasında herhangi bir bağlantının olmaması Timurlular dönemine özgü bir üslubun özelliklerindedir. Bu üslup binaların ölçeğinin artması, binaların form ve şeklinin basitleştirilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, medreselerin kültürel yapılarla yan yana bir yerde toplanması ve böyle sosyal ve kültürel mekânın inşası kentte bu tür mekânların sağlanmasında yeni bir uygulama olarak görülmektedir. Semerkand'ın tüm ana ve en önemli yolları Registan Meydanına çıkıyordu. Farklı dönemlerde hükümdarlar uyguladıkları politikalarla Registan Meydanının önemini azaltmış ve arttırmıştır. O zamandan beri Registan Meydanı, sosyal hayatın ana merkezi olarak kalmıştır. Registan Meydanı çevresindeki Uluğ Bey medresesi (1417-1427), Şir-dar medresesi (1619-1635) ve Tilla Kari (1646-1660) medreseleri farklı zamanlarda ve iki hükümdar tarafından yaptırılmıştır (Vakili, 2020, s. 61; Çeşmeli, 2007, s. 69; Gökçe-Tombuloğlu, 2018, s. 136).

Herat'ta ise şehirdeki meydan Çaharsu çarşısının bulunduğu yerdi. Şehrin her kapısı buraya giderdi. Semerkand'dan farklı olarak Herat'ta çok sayıda caddeler ve bulvarlar bulunuyordu

ve her biri de çok işlekti. En önemlilerinden birisi Hiyaban Caddesi veya meydanıdır. Şehrin önemli kişilerinin sarayları, türbeler, camiler buradaydı (İsfazari, 1338, s. 86; Zeki Velidi Togan, 1988, s. 431; Kalkan, 2016, s. 290). İncil Bulvarı ve Bağ-ı Sefid Bulvarı önemli merkezlerden biriydi. Şahruh'un eşi Gevherşad'ın medresesi, oğullarının türbeleri bulunuyordu (Togan, 1988, s. 436.).

Sonuç

Timurlular döneminde şehircilik anlayışı birçok yönüyle yeni bir anlam kazanmıştır. Timur, Semerkand'ı çağının en ihtişamlı şehri yapabilmek için fethettiği ülkelerden getirdiği sanatçılarla çevre şehirlerdeki kültürlerden yararlanmayı bilmiştir. Semerkand'ın başkent olmasından yaklaşık 10 yıl sonra Timurlu topraklarına katılan Herat ise Timur ölene kadar Horasan'ın merkezi olarak kalmış ancak şehirleşme anlamında çok yol kat edememiştir. Herat, Timur'un halefleri zamanında başkent olmasıyla birlikte kültürel merkeze de dönüşmüştür. İki şehir arasındaki temel fark Semerkand'ın kapsamlı bir şehir planının bulunmamasıdır. Hızlı bir şehirleşme sürecine giren Semerkand kısa sürede çağının en muhteşem yapılarıyla donatılmış ancak yapılardan günümüze çok az bina kalmıştır. Herat ise Semerkand'dan yaklaşık 30 yıl sonra başkent olmasının avantajıyla planlı bir şehirleşmeyle büyümüştür. Timurlu döneminde, Türk mimarisinin üstü kapalı pazar yapıları, şehir meydanlarında, pazarlarda Türk sembolizminin önemli unsuru olan dört ana yön anlayışı uygulanmıştır. Turkuaz ve firuze renklerinin hâkim olduğu heybetli binalarda Türk çini sanatının en güzel örneklerini görmek mümkündür. Timurlu mekânlarında şehir içi ve şehir dışı bahçelerin kurulması, çeşitli binalar ve çeşitli arazi kullanımları ana şehir yollarının inşası, kentsel komplekslerin meydan kullanılarak yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Sosyal hayatın oldukça renkli olduğu Semerkand ve Herat'ta halkın meydanları yoğun olarak kullanması, bahçelerin halka açık olması, kültürel faaliyetlerin sıklığı çağın diğer şehirlerine örnek olmuştur. Timurlu döneminde inşa edilen bahçelerden oluşan Semerkand ve Herat şehri kendilerinden sonraki dönemlerde gelişim gösteren İran şehirlerinin tasarımına ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, Timurlu hanedanlığının yıkılışından bir asır sonra Şah Abbas Herat ve Semerkand'daki şehir yapısına göre İsfahan şehrinin yeniden imarını emrederek şehrin dışında mahalleler kurdu muştur. Birçok bahçeyi içinde barındıran Herat şehri ise İsfahan bahçelerinin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır.

Kaynakça / References

- Alen, T. (1983). *Timurid Herât*. Wiesbaden.
- Ashrafyan, K.Z. (1998). Central Asia Under Timur From 1370 to the Early Fifteenth Century. *History of Civilizations of Central Asia*, Vol IV, M.S. Asimov-C.E. Boswort, UNESCO Publishing, 319-346.
- Aydınli, O. (2009). Semerkant. *DİA*, C.36. 481-484.
- Babur, (2006). *Babürname* (Reşit Rahmeti Arat, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Barthold, W. (1973). Herât ve Herirud Boyu. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* S.27 içinde (s.179-192). İstanbul.
- Barthold, W. (1981). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (Haz.). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Barthold, W. (1930). *İstoriko-geografiçeski obzor İrana*. Tahran.

- Batou, J.- Szlaifer, H. (Ed.). (2010). *Western Europe, Eastern Europe and World Development, 13th-18th Centuries*. Brill, Vol.16, Leiden-Boston.
- Belenitskiy, A., Bentoviç, İ., Bolşakov, O. (1973). *Srednekovki Gorod Sredney Azii*, Nauka. Leningrad.
- Belenitskiy, A. (1946). *İstoriçeskaya topografiya Gerata XV*. Moskova.
- Burton, A. (2005). Son Kervan Ateşleri. *Timur'un Vaha Kenti: Semerkand*. (Vincent Fourniau, Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cezzar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Clavijo, R. (2016). *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat* (Ömer Rıza Doğrul, Çev.). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Curtius, Q. (1764). *Historie Van Alexander Den Grooten*. Amsterdam.
- Çerezci, J. Ö. O. (2020). Timurlu Dönemi Mimarisinde Sembolizm. *History Studies*. C.12, S.2. 703-725.
- Çeşmeli, İ. (2007). Sogdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat. *Mimarlık Dekorasyon Dergisi*, 130-142.
- Fasensfest, D. (2010). *Western Europe, Eastern Europe and World Development, 13th-18th Centuries*, vol 16. Brill.
- Fourniau, V. (2005). "Timurlu Semerkand'ı", *Timur'un Vaha Kenti: Semerkand*. (Vincent Fourniau, Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fourniau, V. (2005). Yeni Bugün, Yeni Geçmiş. *Timur'un Vaha Kenti: Semerkand*. (Vincent Fourniau, Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gaube, H. (1979). *Iranian Cities*. Newyork.
- Golombek L., vd., (1983). *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. Vol. 1. Princeton: Princeton University Press.
- Gökçe, M., Tombuloğlu, T. (2018). 10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand. *History Studies*. C.10, S.10, 131-144.
- Hafız-I Ebrû. (1997). *Jografiya-ye Hafez Ebru, Svamahab al-Din Abdollah Hwafi, Bonyan*, C.1.
- Huart, C. (1977). Horasan. *İ.A.*, C.6, 560-562.
- İbn Arabşah (2012). *Acaibü'l-Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)* (Ahsen Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn-İ Havkal (2015). *10. Asırda İslâm Coğrafyası* (Ramazan Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İsfizârî (1338). *Ravzatü'l-cennat fi evsaf-ı medineti Herât* (M.K. İmam, Tsh.). İntişarat-ı Danişgah-ı, C.I. Tahran.
- İsfizârî (1339). *Ravzatü'l-cennat fi evsaf-ı medineti Herât* (M.K. İmam, Tsh.). İntişarat-ı Danişgah-ı, C.II. Tahran.
- İstahri (2015). *Mesaliku'l-Memalik Ülkelerin Yolları* (Murat Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kalkan, T. (2016). *Herat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Krawulsky, D. (1978). *Das Reich der İlthane Eine Topographisch-Historische Studie*. Wiesbaden.
- Marefat, R. (1991). *Beyond the Architecture of Death: The Shrine of the Shah-i Zinde in Samarqand*. (PHD. Thesis). Harvard University.
- Mevguyi, Daryuş, vd. (1363). Faaliyet-i Şehr Saz-ı Timuriyan der Şehrha-yı Semerkand ve Herat. *Pejoheşname-i Tarih*, C. 9, S. 36, 140-15.
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Porte, Y. (2005). Timurlu Sanatı, Topraktan ve Kâğıttan bir Cennet. *Timur'un Vaha Kenti: Semerkand*. (Vincent Fourniau, Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Puyan, R. (1388). *Coğrafyay-ı Umumi Herât*. Meşhed.
- Rante, R. (2015). “Khorasan Proper” and “Greater Khorasan” within a politico-cultural framework”. Greater Khorasan.
- Samur, S. (2005). İslam Coğrafyacılara Göre Horasan Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”. *Bilimname*, IX, 3, 89-104.
- Semerkandi, A. (2008). *Matla-ı Sadeyn ve Mecma-i Bahreyn*. C. II. Taşkent: Özbekistan Neşriyatı.
- Shea, C. E. (1995). *Culture, Symbol and Time: The Revitalization of Samarkand*. (Master Thesis). Massachusetts Institute of Technology.
- Strabo (1961). *The Geography of Strabo V*. (H.L. Jones, Çev.). C.11, Bölüm 4. Harward Univ. Press.
- Strange, G. L. (2015). *Doğu Hilafetinın Memleketleri*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Şahin, S. (2020). *Maveraünnehir'in Sosyal ve İdari Yapısı (VIII.-XII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- TOGAN, Z. V. (1988). Herât. *İ.A.*, C.5-1, 429-442.
- Tumanovich, N.N. (1989). *Gerat XVI-XVIII*. Moskova.
- Vakili, S. M. (2020). A Comparative Study of Urban Spaces Between Samarkand City in the Timurid Period and Isfahan City in the Safavid Period. *Landscape Architecture and Regional Planning*. Vol. 5, No. 3, 46-54.

